

Лутай М. Є.

кандидат історичних
наук

Житомирський
педагогічний університет

РЕАБІЛІТОВАНІ ПОСМЕРТНО

Початок 30-х середина 40-х років XX століття – це одна з найтрагічніших сторінок в історії України і її народу. Вона пов'язана з утвердженням тоталітарного режиму в країні, невід'ємною складовою частиною якого став масовий терор проти власного народу.

Об'єктом терору стало не тільки корінне населення республіки – українці, а й поляки, німці, чехи, євреї і інші народи, що проживали на терені України.

Одним з перших після українців покараним народом стали поляки, які були віднесені до розряду «шкідницьких націй». Згідно з постановою Раднаркому СРСР польське населення проголошувалося «політично неблагополучним» [1]. Виходячи з даного постулату, партійно-радянське керівництво прийняло цілий ряд постанов, на підставі яких почалася ліквідація польських науково-освітніх закладів, «чистка» установ, працівники яких проводили роботу серед національних меншин.

Репресії проти українців, поляків, німців, чехів та інших народів стали масовими після лютнево-березневого пленуму ЦК ВКП(б) 1937 року, на якому «вождь народів» заявив, що країна в небезпечному становищі через дії саботажників, шпигунів, диверсантів. Сьогодні це здається неймовірним, але був доведений навіть план репресій. Так, 31 липня 1937 року ЦК ВКП(б) затвердив наказ м.Єжова місцевим органом НКВС, згідно з яким за 4 місяці поточного року необхідно було репресувати 268 950 чоловік, із них негайно знищити 75 950 чоловік [9].

В Україні органи НКВС почали сумлінно виконувати цей наказ. За влучним висловом американського дослідника Роберта Конквеста «республіка стала вотчиною НКВС» [10]. Почався пошук і викриття «різноманітних,

контрреволюційних організацій і блоків» і масові арешти безневинних людей, адже план треба було виконувати!

Як зазначає історик О. Д. Бойко, протягом 1930-1941 рр. в Україні було «виявлено» понад 100 різних «центрів», «блоків», «організацій». Лише в одній Житомирській області з 1 жовтня 1937 року по 15 лютого 1938 року було «викрито» і ліквідовано 19 «націоналістичних контрреволюційних організацій» і 27 «повстанських груп» [11].

Хвиля терору заповонила наш край. Так, за свідченням колишнього начальника Житомирського УНКВС Г. М. Вяткіна, лише за 1937 і частину 1938 року в Житомирській області було репресовано більше 20 тисяч чоловік і в тюрмах УНКВС знаходилось не менше 3-4 тисяч. «Дела эти, - за словами самого Вяткіна, - велись вражеским способом, репрессировались наряду с кулаками и политбандитами невинные люди» [4].

Справи дійсно велись ворожими по відношенню до власного народу методами. Річ у тім, що місцеві органи НКВС отримали дозвіл розглядати «справи» на шпигунів, диверсантів, поляків, німців, чехів на горезвісних відомих трійках, які без суду і слідства вирішували долі тисяч людей. Той же Вяткін на допиті засвідчив, що у вересні 1937 року отримав від республіканського керівництва НКВС, зокрема некоего Успенського, вказівку такого змісту: «Поезжай сейчас же организуй тройку и нужно стрелять не менее 500 человек в день с таким расчетом, чтобы все это закончилось в максимально короткий срок...» [5]. І начальник Житомирського УНКВС Вяткін і його підопічні ретельно взялись до роботи «Боясь за собственную шкуру, - заявив на допиті Вяткін – я выполнил и последнюю вражескую директиву Успенского, по приезде в Житомир, я на второй день созвал тройку и за несколько дней рассмотрел дела примерно 4000 человек, проходящих по делам как шпионы, диверсанта, участники РОВС'а. Все люди преимущественно были приговорены к расстрелу и расстреляны. Успенский через работников Спецотдела ежедневно подгонял, требуя ускорить работу тройки и расстрел приговоренных» [6].

Жорна репресивної машини було запущено на повний хід. Почався пошук шпигунів, диверсантів, «викриття» контрреволюційних організацій. Однією з таких організацій, яка нібито діяла на території Житомирської області і була викрита Житомирським УНКВС у 1937-1938 роках, була Польська Організація Військова (далі «ПВО»).

Як заявив на допиті Вяткін, іще у травні 1937 року надійшла директива з центру якомога швидше розгорнути слідство по «ПОВ». «Членів» цієї організації слід було шукати серед керівного складу партійних і радянських працівників області і районів, заарештувати усіх поляків, де б вони не працювали, - на заводах, фабриках, колгоспах і інших установах. Оперативно були складені списки на всіх поляків, які проживали на Житомирщині. Після цього почались повальні масові арешти серед польського населення області.

Основною базою «ПОВ» вважався Потіївський район, в якому проживали колишні учасники «банд» Соколовського, Туровського, Лисиці, зокрема жителі сіл Дитиненець, Горбулів, Потіївка, Торчин. Влітку 1937 року в цьому районі були заарештовані 61 чоловік. Серед них нібито «керівники» «ПОВ» брати Адам і Йосип Петровські, В.Григоренко, М.Бардаш, Т.Божек, С.Зарицький, М.Кривоносов, М.Матвеев, С.Огійчук і інші. При обшуку була «знайдена» закопана між селами Торчин і Горбулів зброя – станковий кулемет, 100 штук патронів до нього, 9 штук кулеметних коробок, 1 гвинтівка, 5 обрізів, 1 браунінг, 3 револьвера системи «Наган» [7]. На думку слідчих зброя мала бути використана в момент збройного повстання проти радянської влади.

А хто міг довести, чия то була зброя і хто її там закопав? Не виключено що це були залишки часів громадянської війни. «Учасників» цієї організації звинувачували у тому, що вони проводили шпигунську, розслідувальну роботу, на випадок війни «готували» диверсії у тилу Червоної Армії, а також проводили нелегальні збори в селах Горбулів і Торчин, на яких обговорювали конкретні методи боротьби з радянською владою.

«Суд над учасниками» цієї організації був швидкоплинним, а його вирок жорстоким. Постановою трійки при Житомирському УНКВС 5 серпня 1937 року 26 чоловік було засуджено до розстрілу і вирок виконано 9 серпня 1937

року о 12 годині дня, 11 чоловік були засуджені на 10 років позбавлення волі, інші – на 8 років. Серед 26 розстріляних був і 40-річний житель села Торчин – Самійло Зарицький, у якого сиротами залишилось семеро дітей, найстаршому з яких Миколці виповнилось 15 років, а найменшій Вірочці лише кілька місяців [8].

З метою розширення географії діяльності «ПОВ» арешти проводились і в інших районах області. У травні 1937 року була «викрита» і ліквідована «ПОВ», яка «діяла» нібито у Коростишівському районі. «Керівниками» організації були Ф.І.Кордик і ксьондз С.С.Клемчинський. Ф.І.Кордик нібито іще у 1922 році був завербований польською розвідкою з метою створення організації, а конкретні завдання «отримав» через ксьондза у 1933 році. Суть їх була стандартною – збір шпигунської інформації, диверсії і саботаж у тилу Червоної Армії, агітація за приєднання України до Польщі.

31 серпня 1937 року постановою трійки УНКВС до вищої міри покарання – розстрілу були засуджені 29 чоловік як учасники «ПОВ», 10 чоловік були засуджені на десять років ув'язнення і один з «учасників» - І.Я.Іванченко – на 5 років [9].

Арешти серед польського населення тривали. У квітні – травні 1937 року Бердичівським міськвідділом НКВС були заарештовані 13 чоловік, зокрема В.Ф.Шатило-Куліківський, О.М.Мировський, А.Ц.Орловська, І.Й.Добровський, В.В.Козловський, А.Ф.Гадомський, О.К.Василівський, А.С.Протасевич, М.Ф.Яворська, М.Л.Майборода, В.Ф.Кулаківський, Я.К.Добровська, Й.К.Піотровський [10]. Всі вони звинувачувались у приналежності до «ПОВ». Хто ж були ці люди? Назвемо хоч кілька імен.

Шатило-Куліковський В.Ф. – 1891 р.н., поляк, безпартійний, громадян СРСР, освіта середня, плановик бердичівського хлібозаводу.

Добровська Яніна Казимирівна – 1882 р.н., полька, безпартійна, громадянка СРСР, малограмотна, домогосподарка.

Майборода Марія Людвигівна – 1889 р.н., полька, безпартійна, громадянка СРСР, малограмотна, домогосподарка.

Протасевич Анелія Владиславівна – 1872 р.н., безпартійна, громадянка СРСР, грамотна, робітниця.

Позаяк всі заарештовані відкидали пред'явлені ним звинувачення у приналежності до контрреволюційної організації, слідчі НКВС отримали вказівку свого начальника Вяткіна вибити із заарештованих необхідні свідчення. Після цього на допитах почалось жорстоке побиття ні в чому не винних людей. Таким чином, слідчі отримали необхідні їм зізнання у приналежності до «ПОВ» нещасних людей.

11 серпня 1937 року згідно з постановою трійки УНКВС десять вищеназваних осіб було засуджено до розстрілу, а двоє – Протасевич А.В. і Й.К.Піотровський рішенням Особливої наради НКВС СРСР від 16 листопада 1937 року були засуджені на 10 років ув'язнення, М.Ф.Яворська – на п'ять років [11].

В червні-серпні 1937 року Бердичівським міськвідділом НКВС були заарештовані Г.О.Василівський, В.І.Вронський, С.А.Вержбицький, П.Ф.Кулаківський, Е.М.Піотровський, С.І.Яворський як учасники «ПОВ». «Організація» була побудована за типом ячеек, які існували під видом нелегальних радіофікованих (це у той час) косяолів, і «члени» організації «проводили» контрреволюційну роботу серед віруючого населення.

Як і в попередніх випадках, спочатку всі заарештовані відкидали будь-які звинувачення на свою адресу, але на останніх допитах запрограмовані зізнання з них вибиті. Рішенням трійки УНКВС всі вони були засуджені до вищої міри покарання, і 27 листопада 1937 року розстріляні. «правосуддя» здійснилось [12].

Апогеєм у розкритті «діяльності» «ПОВ» на Житомирщині став арешт 408 чоловік на чолі з І.Д.Топольським. Слідство по цій справі вели 41 співробітник органів НКВС [22]. Сама справа нараховує 28 томів. Переважна більшість заарештованих – 86 чоловік – були жителі Бердичева, 61 чоловік – Бердичівського району, 74 чоловік – Дзержинського району по 31 особі було заарештовано у Ружинському і Андрушівському районах, 22 – у Любарському,

по 7 чоловік – у Вчорайшанському і Корнинському районах, решта – 66 чоловік – припадає на інші райони області [13].

Із 408-ми заарештованих 342 були поляки, 59 – українці, 3 – росіяни, 2 – чехи, 1 - єврей і 1 – німець. Переважно більшість заарештованих – 155 чоловік – становили колгоспники, 102 чоловіки – робітники Бердичівського цегляного, шкіряного заводів і заводу «Прогрес», Андрушівського спиртового та цукрового заводів, Романівського склозаводу, 29 чоловік – робітники лісових господарств області, працівники різноманітних установ. В основній своїй масі це були малограмотні або безграмотні люди. Серед 408-ми заарештованих був лише 1 викладач, 1 завідувач школи, 6 учителів, 2 інженери, 1 лікар, 1 завідувач аптекою, 1 ветеринар, 2 голови сільських рад, 5 бухгалтерів, 6 – працівники торгівлі. [14]

Керівником цієї «організації» був Іван Давидович Топольський (20.12.1896 – 4.10.1938). Уроженець і житель міста Бердичева, поляк, громадянин СРСР, безпартійний. До революції – студент, згодом – учитель. Мав незакінчену вищу освіту (у якому вузі вчився не вказано). Володів кількома європейськими мовами, зокрема англійською, німецькою, французькою, польською. За одними архівними джерелами – викладач Бердичівського педагогічного інституту, за іншими – учитель 1-ої середньої школи міста Бердичева. Домовласник, мав два будинки у Бердичеві. Одружений, сім'я складалась з п'яти чоловік: дружина – Топольська Єлизавета Львівна – студентка Бердичівського педінституту, донька Тетяна, син Леонід, сестра Христина Давидівна Школярж. [15]

29 березня 1938 року Іван Давидович був заарештований органами НКВС за звинуваченням що нібито він із 1920 року був «агентом» польської розвідки, а з 1930 року – її резидентом. «Керував» польською агентурою, «збирав» матеріали шпигунського характеру про наявність і дислокацію військових частин Бердичівського гарнізону, їхню технічну оснащеність, а також відомості про політичні настрої серед бійців військових частин. У 1934 році І.Д. Топольський нібито ввійшов до складу «ПОВ», згідно з отриманим завданням очолив керівництво двома боювками на заводі «Прогрес» і у навчальних

зкладах Бердичева. Особисто «залучив» до організації десять чоловік, «проводив» контрреволюційну роботу серед польського населення Бердичева, спрямовану на підготовку збройного повстання проти радянської влади, її повалення і приєднання України до Польщі. Звинувачувався за статтями 54-1, 54-11 – контрреволюційна агітація і участь у діяльності контрреволюційної організації «ПОВ». Спочатку І.Д. Топольський, як і інші «учасники» цієї справи, не визнавав себе винним, але після кількох допитів з «пристрастиєм» змушений був визнати свою «вину».

Рішенням трійки при Житомирському УНКВС від 28 вересня 1938 року І.Д. Топольський був засуджений до вищої міри покарання – розстрілу, і вирок було виконано 4 жовтня 1938 року. [16] У 42 роки обірвалося життя чоловіка, батька двох дітей, просто людини, «вина» якої була в тому, що він був поляком, володів іноземними мовами, а значить потенційно міг бути шпигуном.

У цій справі привертає увагу той факт, що серед 408-ми заарештованих було три жінки: А.С. Крижанівська, М.Й. Кв'ятківська, С.К. Нарвід. Хто ж були ці представниці прекрасної статі?

Крижанівська Анелія Степанівна (1895 – 1938 рр.). Уродженка села Великі Нізгурці Бердичівського району, жителька міста Бердичева, полька, громадянка СРСР, безпартійна, неграмотна, домогосподарка. Мала сім'ю – чоловіка, який працював робітником на цукровому заводі і троє синів, найменшому Янеку було лише 9 років. На допиті Анелія Степанівна «зізналось», що була залучена до «ПОВ» односельчанином Броніславом Вовровським у 1936 році. Оскільки заарештована була неграмотною, то на протоколах допиту за неї розписувався заарештований земляк – односелець Томашевський.

43-річна жінка-мати звинувачувалась у контрреволюційній діяльності, у приналежності до контрреволюційної організації і була засуджена до вищої міри покарання – розстрілу. [17]

Наступною жертвою свавілля стала Кв'ятківська Марія Йосипівна (1890 – 1938 рр.) Уродженка і жителька села Лісова Слобідка Янушпільського (нині Чуднівського) району, полька, громадянка СРСР, безпартійна, неграмотна. До

революції – селянка – середнячка, після революції – колгоспниця. Одружена. Мала чоловіка і троє дітей. Син Тиміш – 15 років, донька Геля - 13 років, син Броніслав – 12 років. Звинувачувалася за статтею 54-10 Кримінального кодексу УРСР - контрреволюційна діяльність. М.Й. Кв'ятківська нібито була членом «ПОВ» і проводила активну контрреволюційну діяльність, «готувала» збройне повстання з метою повалення радянської влади і встановлення на Україні фашистського ладу. «Розповсюджувала» контрреволюційні, провокаційні чутки про неминучість війни: загибелі радянської влади.

Вражає абсурдність їхньої логіки: звідки могла черпати подібну інформацію зовсім неграмотна жінка, яка навіть не могла розписатись в протоколі допиту, жінка на руках у якої було троє дітей і яка була заклопотана домашніми справами?

Жінка-мати у 48 років була засуджена до вищої міри покарання – розстрілу, а троє дітей приречені на сирітство. Та кому боліло серце за тих сиріт, головне, що «правосуддя» здійснилося, «ворог народу» був покараний. [18]

Нарвід Сусанна Купріянівна (1895 – 1938 рр.). Народилась в селі Краснопіль Янушпільського (нині Чуднівського) району в селянській родині. Полька, громадянка СРСР, безпартійна, малограмотна, домогосподарка. Звинувачувалась у тому, що з 1936 року була членом «ПОВ». За завданням керівництва «ПОВ» і свого чоловіка, агента польської розвідки Нарвіда Ф.Ф. «проводила» розвідувальну роботу на території СРСР на користь Польщі. «Збирала» і «передавала» своєму чоловікові відомості шпигунського характеру – про настрої серед польського населення, а також організовувала поляків на богомілья. Ось в чому «проявлялась» шпигунська діяльність Сусанни Купріянівни. За вище вказаний «злочин» 43-річна домогосподарка як і її попередниці була засуджена до вищої міри покарання – розстрілу.[19]

Невимовно боляче розповідати, що серед учасників цієї справи дослідниця віднайшла багато своїх земляків – уродженців сіл Фавстинівки (нині Межирічка), Станіславівки, Гвоздярі, Тевеліївки, Сульжинівки та ін. сіл Дзержинського району. Працюючи над цією архівною справою. Дізналась про

долю своїх земляків, ніби зустрілась з дідами, дядьками, батьками багатьох своїх однокласників. Гортала не сторінки архівної справи, а долю людей, і вони оживали перед нею у всій своїй скорботі і печалі. В уяві постали як живі десятки людей... Серед інших – 35-ти річний колгоспний коваль Йосип Бодарацький (Водерацький), доньці якого було лише 7 місяців, а дружині 27 років, коли вони обидві навіки втратили його і донька Фаїна так ніколи і не вимовила слово «тато», не відчула ласки мозолистих батьківських рук, мати так і залишилась удовою і відійшла у вічність, не дізнавшись про трагічну долю свого чоловіка, так і не зрозумівши за що було покарано його – сільського коваля. За спогадами старожилів села, Йосип Бодарацький зранку до вечора був у кузні, не відривав натруджених рук від молота і ковадла. Якою політикою і коли він міг займатись? [20]

Серед інших – і 33-річний красень-рахівник Гвоздяренського лісництва Альфред Весельський, сиротами якого остались 5-річна Леокадія і 8-місячний Ростислав, Іван Андрієвський, Альбін Ревуцький, Адам Маслюківський, Мар'ян Томашевський, Степан Сакович, Стефан Веселовський, Петро Шатило, Альфонс Закліківський, Домінік Каленський, Броніслав Горбачевський, Станіслав Куліківський. Лаврентій Прушківський, Антон Ренькас, Іван Соболевський, Антон Гулінський, Никодим Сардаківський і багато-багато інших...[21]

Всі 408 заарештованих у так званій справі «ПОВ» згідно з постановою трійки при Житомирському обласному управлінні НКВС від 28 вересня 1938 року були засуджені до вищої міри покарання і 4 жовтня цього ж року були розстріляні. [22]

Все це дало «підстави» органам НКВС розпочати масові арешти серед німецького населення. Лише по так званому Волинському фашистському центру в області було заарештовано 350 осіб німецької національності.

Рішенням трійки при Житомирському облуправлінні НКВС від 20 вересня 1938 року всі 350 заарештованих були засуджені до вищої міри покарання – розстрілу. [26]

Хто ж були ці люди і за що були так немилосердно покарані? Назвемо хоч декілька імен. Гааг Яків Іванович – житель Ємільчино, учитель німецької школи; Браєр Роберт Федорович – житель Житомира, робітник фабрики «Індпошив»; Зонтак Адольф Федорович – уродженець села Садки Житомирського району, коваль колгоспної кузні; Найман Олександр Людвигович – житель Житомира, завідувач хірургічним відділенням 1-ої лікарні; Гінце Віктор Вікторович – житель Житомира, професор туберкульозних хвороб; Вейкерт Еміль Емілевич – житель міста Новоград-Волинська, лікар-рентгенолог; Цеге Федір Карлович – житель Андрушівки, помічник головного інженера Андрушівського цукрового заводу; Фрідріх Евальд Густавович – уродженець і житель Червоноармійського району, працівник кантори «Заготльон»; Кервліс Август Богданович – житель Коростенського району, майстер цегельного заводу. [27]

Як показали матеріали перевірки цієї справи, згідно зі статтею 370 КПК УРСР, в 1956-1958 року масові арешти громадян польської, німецької і інших національностей у 1938 році проводилась за національною ознакою при відсутності на заарештованих матеріалів про їхню контрреволюційну діяльність чи приналежність до фашистської організації. Начальник 3-го відділу УНКВС Федоров М.Є. і начальники відділень Манько Д.І. і Малука Д.І. вимогами своїх підлеглих – оперативно-слідчих працівників, які вели допити заарештованих, добивались в останніх визнання провини і щоб її добитись. Застосували до заарештованих нелюдські методи слідства. Вони вибивали зізнання у невинних людей. При розслідуванні цієї справи жорстоко побиті Еслен, Цеге і інші заарештовані. Окрім цього, начальник відділення 3-го відділу УНКВС Малука сфальсифікував протоколи допиту професора В.В.Гінце і Ф.Е.Енслена, які звинувачувались у тому, що нібито були «керівниками» так званого «Волинського фашистського центру і створили» на території області німецьку фашистську організацію, фальсифікацією слідчих справ заарештованих займався і співробітник УНКВС Філоненко, який допитував більшу частину заарештованих. [36] Красномовним є свідчення колишнього оперуповноваженого 3-го відділу УНКВС в Житомирській області Степанчука

В.В., допитаного військовим прокурором 18 січня 1939р. Степанчук засвідчив, що згідно з вказівкою керівництва УНКВС напевне число місяця необхідно було заарештувати певну кількість людей, хоча даних на їх арешт у слідства не було. Щоб отримати необхідні докази вини, людей жорстоко били, їх викликали на допити по 20-30рр. Протоколи допитів складали самі слідчі і писали не те, щл говорили заарештовані, а те, що їм (слідчим) було потрібно, і вимагали підписувати їх не читаючи. Шляхом тиску сам Степанчук отримав «доказ» вини від німця Ранна, що нібито він є учасником фашистської організації, в яку був «завербований» рідним братом. Той же Степанчук показав, щл керівництво відділу виявляло незадоволення відносно тих слідчих, у яких було мало добуто доказів вини заарештованих, вимагало їх збільшення і тим самим штовхало співробітників на беззаконня при веденні слідства. [37]

Щоб отримати необхідні докази вини заарештованих жорстоко били, їх викликали на допити по 20-30 разів. За свідченням колишнього начальника відділу УНКВС Басая Г.Г., допитаного особливоуповноваженим 19 лютого 1939 року, співробітникам була дана вказівка від керівництва УНКВС отримувати за добу 5-6 зізнань заарештованих, а також жорстоко бити тих, хто не хоче давати потрібні зізнання. Він показав, що слідчі практикували проведення так званих «конференцій», коли на очах 10-15 заарештованих жорстоко били одного з них. Після чого, всі заарештовані починали давати показання про їхню приналежність до будь-якої контрреволюційної організації. [38] Ось так слідчі отримували необхідні їм докази «вини» безвинних людей. На основі архівних документів ЦВС-УКДБ Житомирської області, КДБ-МВС УРСР, а також особого архіву МВС СРСР і других державних архівів було доведено, що всі 350 осіб заарештованих не були агентами німецької розвідки. Перевіркою було встановлено також, що ніякої зброї, вибухових речовин при арешті цих людей не було вилучено. Окрім цього 1939-1940 роках були засуджені Військовим трибуналом військ НКВС Київського округу до вищої міри покарання-розстрілу колишній начальник УНКВС Житомирської області віяткін Г.А., його заступники Лу'янів і Гришин, начальник 3-го відділу УНКВС Федоров – начальник відділень 3-го відділу Манько і Малука за

фальсифікацією слідства у цій справі і інші порушення законності при розслідуванні справ у 1937-1938 роках. [28]

Отже, перевірка справи відносно 350-ти осіб звинувачених у приналежності до німецької фашистської організації не знайшла свого підтвердження.

Військовий трибунал Прикарпатського військового округу, розглянувши 25 листопада 1938 року протест військового прокурора на постанову трійки при Житомирському УНКВС від 20 вересня 1938 року згідно з рішенням якої було розстріляно 350 осіб німецької національності постановив: «Рішення трійки від 20 вересня 1938 року відмінити і карну справу припинити за відсутністю складу злочину. [29]

Через 20 років справедливість перемогла, безвинно заарештованим і розстріляним 350-ти особам повернуто чесне ім'я, вони реабілітовані посмертно. І хоча їхні кати понесли заслужену карту, не стало легше рідним і близьким, бо ніхто і ніколи не поверне їм батьків, братів, синів...

Наступною покараною надією стали волинські чехи. Чим провинився цей мирний працьовитий народ?

Як і поляків і німців, чехів звинувачували у тому, що нібито вони створили на території області чеську військово-повстанську шпигунську організацію «Чеське дружество». Нібито ця організація була утворена іще в роки громадянської війни розвідувальними органами і спиралась на полонених офіцерів чеської армії Франсуа Белиха і Едуарда Монея, які у 1919 році прибули із Поволжя на Волинь і організували тут чеську спортивну організацію «Сокіл». Під прикриттям цієї організації проводили контрреволюційну роботу серед чеського населення. [30]

У 1925 році в Житомир на посаду командира 44-ої стрілецької дивізії бів призначений чех промбах. В цьому ж році по лінії Комінтерну в Житомир був направлений на роботу в чеську колонію Житомирського району на посаду завідуючого національною чеською школою «резидент» чеської розвідки Антон Водседалек. І Штромбах, і Водседалек очолили керівництво організацією «Сокіл», і в її складі почали створювати чеські військово-повстанські дружини,

а на окремих підприємствах, установах, чеських колоніях в національних чеських школах – військово-повстанські групи – «отбочки». У 1928-1929 роках Штромбахом було утворено в Житомирі «чеське дружество», яке очолило на Волині всю роботу чеської військово-повстанської організації. Склад цієї організації постійно змінювався. На початок 1937 року до її складу входили – С.А. Томан, Й.М.Яндура, В.В.Голан, В.В.Фортелко і інші.

Чеське дружество через Яндуру «підтримувало» зв'язок з секретарем чеського консульства у Києві Хасусом і від цього «Отримувало» вказівки для розгортання контрреволюційної роботи. Виконуючи вказівки чеської розвідки «Чеське дружество» нібито «створило» на території Житомирської області чеські повстанські дружини і «готувало» їх до збройного повстання на період інтервенції з боку Німеччини, а також проводило розвідувальну роботу на території СРСР на користь чеської розвідки слідством нібито було «ліквідовано» чотири повстанських дружини і 12 «отбочек».

Активними учасниками чеської повстанської організації були: Томан Степан Антонович – уродженець і житель села Крошня Чеська, громадянин СРСР, столяр фабрики «Профінтерн», Яндура Йосип Миколайович – уродженець села Іванків, житель Крошні Чеської, громадянин СРСР, плановик; Голан В'ячеслав В'ячеславович – уродженець і житель села Крошня Чеська, громадянин СРСР, фінінспектор; Фортелко В'ячеслав В'єславович – уродженець і житель села Крошня Чеська, громадянин СРСР, колгоспник і інші.

Як і в попередніх випадках з поляками і німцями, по заздалегідь розробленому в стінах УНКВС плану почались масові арешти серед чеського населення міста і області.

У «приналежності» до повстанської організації «Чеське дружество» було заарештовано 80 чоловік. Більшість із них – це жителі села Крошня Чеська – 51 чоловік. За соціальним станом 42 із них були колгоспниками, 3-бухгалтери, 3-столяри, 5-слюсарів, 2-водії, 1-листоноша, 1-швець, 1-тесляр, 1-учитель, 12-робітники заводів – інші працівники установ. [31]

Аналіз архівних документів дає змогу побачити всю абсурдність звинувачень цих людей. З боєм і гіркотою в душі читаєм документи, про пред'явлені цим людям звинувачення. Так, «провина» колгоспника О.Й.Гжеблика полягала в тому, що «розповсюджував» провокаційні слухи про війну серед селян і недоброякісно обробляв колгоспнику землю. І за ці «злочини» він був засуджений до міри покарання розстрілу. Бригадир колгоспу М.М.Генфель звинувачувався у тому, що «проводив» активну контрреволюційну роботу, займався «шкідництвом» (в чому воно проявилось, не вказано), розкладанням трудової дисципліни серед колгоспників і на момент мобілізації повинен був відійти колгоспних коней для потреб «повстанської організації». Провина водія О.Я.Горака полягала у тому, що в період мобілізації він зобов'язався здійснити диверсію – підпалити першу і другу лікарні, оскільки працював водієм облздороввідділу. Колгоспник села Зубівщина Чоповицького району В.В.Пішель також проводив активну «контрреволюційну» роботу – закликав колгоспників не виходити на роботу, колгоспник В.Й.Пертл окрім приналежності до чеської повстанської організації займався в «вредительской» діяльністю в колгоспі – під час посівної компанії 1938 року вивів із ладу дві рядові сіялки і кращого коня. Крім того, на випадок війни мав підпалити збірний призивний пункт. Подібні «звинувачення» були пред'явлені 80-ти учасникам цієї справи. [32]

Як і в попередніх випадках з поляками і німцями, чехи, а також особи інших національностей заарештовувались по заздалегідь складених органами УНКВС списках і без наявності доказів про їхню злочинну діяльність. На кожну особу складалась фіктивна довідка в якій зазначалось, що та чи інша особа є учасником польської, німецької, чеської контрреволюційної організації і проводить контрреволюційну роботу. На підставі таких фіктивних справок отримували санкцію прокурора на арешт.

Побиття заарештованих не тільки заборонялось, а навпаки заохочувалося керівництвом УНКВС, сам начальник В'яткін показував наприклад як бити заарештованих щоб отримати від них признання. В результаті таких допитів багато заарештованих було убито під час слідства.

Особливою жорстокістю відзначався Малука, який убив на допитах заарештованих Крука, Скрипника, начальника Коростенського райвідділу міліції Алексеєнка, викладача сільськогосподарського інституту Джуленського і інших. Слідчим Доманицьким був убитий на допиті О.В.Берлицький.

Малука, Манько і інші співробітники УНКВС складали сфальсифіковані протоколи допиту заарештованих, в яких вказувалось на їхню приналежність до контрреволюційної організації, а також записувались особи, нібито залучені до неї. На підставі таких «доказів» подавались матеріали на засідання трійки, яка вирішувала долю тисячі людей.

На підставі подібних «доказів» 22 вересня 1938 року рішенням трійки УНКВС по Житомирській області були засуджені до вищої міри покарання – розстрілу 80 волинських чехів. [33]

На слідстві колишній начальник УНКВС по Житомирській області В'яткін зізнався «...самое тягчайшее из моих преступлений то, что сомневаясь в правильности обвинения арестованных обласным управлением лиц, как участников польской организации войсковой, немецкой фашистской организации и чешской фашистской организации. Я расстрелял их и расстрелял по приговору тройки около 4000 человек, будучи не уверен в виновности значительной части этих людей». [34]

Ось так не був упевнений, але розстрілював безвинних людей.

Родичі безвинно засуджених шукали правди і справедливості, подавали скарги і просили органи переглянути справу.

1 серпня 1940 року прокурор відділу у спеціальних справах Житомирської обласної прокуратури Бичков в порядку нагляду розглянув цю справу «про чеське дружество» і прийшов до висновку – перейдемо на мову оригіналу: «...анализуя весь материал дела констатирую, что виновность поименованных выше лиц, проходящих по одному делу как участников военно-повстанческой организации, также в достаточной степени подтверждена, как признанием обвиняемых, так и изобличением друг друга. В силу, чего, прихожу к заключению, что жалобы родственников осужденных об опротестовании решения судебных органов удовлетворены быть не могут, а по сему считаю

необходимым жалобы и ходатайства родственников оставить без удовлетворения, как безосновательные. Решения бывшей тройки в части остальных осужденных, проходящих по делу выше поименованных, считать соответствующим совершенному преступлению и не подлежащим дополнительной проверке из-за явной нецелесообразности и ясности дела...» [46]

Ось так. Прокурору Бичкову все було ясно. Лише через двадцять років 3 червня 1958 року Трибунал Прикарпатського військового округу опротестував постанову трійки УНКВС по Житомирській області від 22 вересня 1938 року відносно 80 заарештованих «учасників» військово-повстанської організації «Чеське дружество» і постановив відмінити її, а справу припинити за відсутності у діях заарештованих складу злочину. [35] Всі заарештовані у цій справі реабілітовані посмертно.

Лише сьогодні, коли перед дослідниками відкрилися закриті раніше архіви, можемо відновити справедливість і повернути безвинно загубленим українцям, полякам, німцям, чехам та представникам іншим національностей в Україні їхні і чисті імена, згадати всіх безвинно убієнних і зробити усе можливе і неможливе, аби на нашій землі подібне ніколи не повторилося.